

HETERODOKSİ, TÜRK HALK İSLAMI VE EVLİYA KÜLTÜ*

Heterodoxy Turkish Folk Religion and Wali Cultus

*Halil Saim PARLADIR***

Özet

Tinsellik insanın kendini kuşatan belirleyicilerden, fizyolojik, toplumsal, siyasal vb. her türlü sınırlayıcıdan kurtulma arayışına karşılık gelir. Bu anlamda tinsellik, biyolojik ve sonlu bir bedene sahip olan insanın özgürleşme, ölümsüzleşme ve kalıcılık istenci olarak da tanımlanabilir. Tin, sonlu hayatın sonsuzla yani kutsal olanla ilişkilendirilmesidir. Bu bağlamda tinselliğin en önemli kanalları büyü, mitos ve din olmaktadır. Büyü ve mitosa göre din, tinin kültürel, toplumsal ve siyasal bağlamlarda standartlaşması ve sınırlandırılması anlamına gelir. Din, tinselliği baskılar ancak buna rağmen, din içinde büyüsel, mitolojik bir söylem özellikle de halk yığınları nezdinde varlığını sürdürür. Bu durumu yansıtan kavramsallaştırma da halk dinidir. Bununla bağlantılı olarak bu çalışmanın temel amacı, Türk Toplumunu özelinde İslam'da tinselliğin halk boyutunu tarihsel ve eşzamanlı analizler yoluyla ortaya koymaya çalışmaktır. Türk Halk İslamında kutsalla ilişki kurma biçimlerinin başında, velayet anlayışı ve velilik inancı ile bağlantılı bir biçimde yatır, türbe, mezar vb. kutsallık atfedilen mekânlar etrafında teşekkül eden inanç ve pratikler gelmektedir. Bu inanç ve pratikler, her ne kadar dini kurumlar ve makamlar tarafından yatsınsa da, halk imgeleminde anlam taşımaktadırlar. Genellikle maddi esenlikle ilişkilendirilen bu tür inanç ve pratikler, bilinçdışı düzeyde kutsala dokunmak, onun bereketinden yararlanmak anlamlarına gelir. Bu bağlamda çalışmada söz konusu inanç ve pratikler, veli kültü kavramı altında sınıflandırılmış ve çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, Tinsellik, Heterodoksi Halk dini, Velâyet

* Doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalında Prof. Dr. Önal SAYIN danışmanlığında hazırlanmış ve 07.06.2010 tarihinde jüriye sunulmuş ve oy birliği ile başarılı bulunmuştur.

** Dr., Öğretim Görevlisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
parladir@hotmail.com, halil.saim.parladir@ege.edu.tr.

Abstract

Spirituality can be described as the search of mankind for emancipation from physiological and social determinants of life. In this context, it can be argued that, spiritualism is the will of man for permanence and infiniteness who is an impermanent and finite being. For this reason, spritualism links man to the the sacred which is infinite and omnipotent. This describes the relationship between spritualism, magic, myth and religion. Religion is the major channel for spritualism when compared to the others, but at the same time, religion delimits it and forces it to adapt to the cultural, social and political standarts. Religion supresses spiritualism, but in the end, spiritualism finds a gap through religious life. Namely mythological and magical aspects of religion correspond to the spiritualistic requirements in a society. The conceptualization folk religion, reflects this fact. In connection with this, the main aim of this work is to try to put forward the folk religious aspect of Islam and of Turkish society. The main way of getting in touch with the sacred in Turkish folk religion is the beliefs and practices occure around the tombs of saints or places related to the saints who are called as walis in Islamic terminology. Eventhough neglected by the religious officials, these beliefs and practices are common among the Turks' religious imagery. Mostly identified with the material aspects of emancipation, these beliefs and practices connotes the possibility of touching the sacred and benefit from its baraka. In this context, in this work, these beliefs and practices are classified and analyzed through the concept of the wali cultus.

Keywords: Sacred, Spritualism, Heterodoxy, Folk religion, Sainthood

Heterodoksi Türk Halk İslamı ve Evliya Kültü başlıklı doktora tez çalışması, genel hatları itibarıyla din sosyolojisi, din antropolojisi ve dinler tarihi alanlarına dahil edilebilir. Çalışma, Giriş, Tektanrıci Paradigma Ortodoksi ve Heterodoksi, Halk Dini, Büyüsel - Mitsel Düşünce Üzerine, İslam Tecrübesi ve Aşkılık, Türk Halk İslamı, Veli Kültü ve Sonuç başlıklarından oluşan sekiz bölüme ayrılmış -ve eklerle birlikte- toplam 307 sayfadan oluşmaktadır.

Çalışmanın temel ilgisini dinsel inancın nasıl standartlaştırıldığı, dolayısıyla nasıl tarihselleştiği ve toplumsal iktidar ile ilişkilerinin mahiyeti oluşturmaktadır (özellikle de Türk toplumunun tarihinde ve veli kültü bağlamında). Bu amacı gerçekleştirmek için öncelikli olarak din olgusu sosyal bilimsel anlamda ele alınmalıdır. Din, rasyonel düşüncenin sınırlarını aşan karmaşıklığa sahip köklü bir kurumdur. O, büyük ölçüde kültürel ihtiyaçlardan, şartlanmalardan doğmuş olmasına rağmen insanın doğal ihtiyaçlarını dahi karşılama biçimini örgütleyen bir belirleyiciliğe de sahip olmuştur. Bu durum,

yazı öncesi toplumlarda daha da belirgindir. Ancak Éliade'ın da göstermiş olduğu gibi, neredeyse her toplumun (çağdaş Batı toplumları da dâhil olmak üzere) kadim geçmişinde dinsel bir dönem vardır ve günümüzde her ne kadar dinsel içeriklerinden arınmış olsalar da birçok kurum ya da davranışın dinsel arketiplerle bağlantısı vardır. Ancak bu, onların zaman dışı oldukları, tarihin derinliklerinde kaldıkları biçiminde anlaşılmalıdır. Her ne kadar dinsel olanın (özellikle modern zamanlarda ivmelenerek) toplumsal yaşamdan uzaklaşması bir olgu ise de, dinsel olan, dinsel öğeler barındıran davranış biçimleri, toplumsal olanın temelinde yer almış oldukları için başka görünümle kendilerini ifşa etmektedir.

Din, insan toplumsallığının bir görünümü ve tinselliğin en önemli kanallarındandır, bu nedenle ne kadar akıl dışı unsurlar barındırıyor olsa da her dönemde varlığını sürdürmüştür. Din, insanların temel bazı sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılar. O, bu niteliğini çoğunlukla insanlara kozmolojik bir tasarım sunarak sağlar. Dinin bu kozmolojik işlevine zemin hazırlayan unsurların başında büyüsellik gelir. Büyü, her dinde belirli inanış ya da davranış biçimlerinde görünen, özellikle de söz konusu edilen din karmaşık ve ahlaki bir dinse, önceki inanışlarla irtibatlandırılan, bireysel fayda ve esenliği sağlamaya yönelik teknik edimleri içerir. Büyüsellik soyut ve aşkın bir gücün varlığını göz önünde bulundurmadan, daha doğru bir ifadeyle kutsalın müdahalesini kısa devre yaptırarak araya sokma girişimine duyulan inançtır. Büyüsel düşüncenin amacı, "ruhlar ya da tanrıların (büyüsel uygulamayı yürüten) uygulamacısının arzusunu gerçekleştirmeye zorlamak, ya da kendi arzularını gerçekleştirmelerini engellemek" biçiminde de özetlenebilir (Leuba, 1912: 350).

Büyüsellik ve din kavramları arasındaki ilişki bağlamında dinin, dinsel bilginin ikili bir yapısı olduğu iddia edilebilir. Dinin bu iki görünümünden ilkinin uygar, metinsel, tarihsel, ahlaki bir bütünlük olarak, bir teoloji olarak din, ikincisini de bilinçdışı, kozmolojik, yabancı, sözsel, mitolojik ve pratik din oluşturur -ki bu iki düzeyin kavramsal karşılığını da ortodoksi-heterodoksi kavramları oluşturur-. Bu bağlamda tez çalışmasının temel iddiası, dinsel davranışın, duygunun ikili bir yapısı olduğu, bu yapıların ilkinin büyüsel, mitolojik, ikincisinin ise tarihsel, ahlaki bir karakter taşıdığı yönündedir. Bu ikili yapının tarihsel anlamda ardışık olduğu düşünülebilir. Ancak bu tez çalışmasında da da vurgulandığı gibi, her dinsel davranış ve kurumun temelde kozmolojik bir niteliği vardır. Bu kozmolojik nitelik onu, tarihsel özelliklerinden ve bağlamından ayırarak diğer tüm dinsel oluşumlarla aynı düzlemde ele almayı mümkün kılacak metodolojik imkânları sağlamaktadır.

Bu bağlamda denilebilir ki, dinlerin temeli büyü ve mitolojidir. Bu, tüm dinlerin safsatadan ibaret olduğu şeklinde bir indirgeme biçiminde algılanmamalıdır. Zira ne kadar yabancı ya da maddi olsa da her türlü dinsel tasarım, aynı fundamental kaygının çözümü için vardır: Hayata anlam katmak

ve hayatın acılarını katlanılabilir kılmak... Bu bağlamda dinden bir teodise olarak bahsedilebilir.

Dinin diğer boyutunu oluşturan ahlakilik ve tarihsellik ise görece yeni bir durumdur. Din, insan toplumsallığının bir yan ürünü olarak düşünüldüğünde dinsel duygu ve tasarımın paleolitik dönemden beri var olduğu iddia edilebilir. Hâlbuki ahlaki ve tarihsel dinlerin ortaya çıkışı M.Ö. 1000 ila M.S. 1000 gibi çok kısa ve yoğun bir tarihsel döneme sıkıştırılabilir. Bu dönemde tanıdığımız ve büyük kısmı halen yaşayan tüm büyük dinler teşekkül etmiştir. Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Zerdüştlük, Mazdeizm, Hıristiyanlık, Maniheizm, İslam ve diğer tüm dinler bu dönemin bir ürünüdür. Ancak burada belirtilmelidir ki, söz konusu dinler birbirlerinden bağımsız olmadıkları gibi yoktan da meydana gelmemişlerdir. Bu dinler daha ziyade insanlığın, kendilerinden önceki mitolojik, dinsel mirasını yeni durumlara uyarlayarak yepyeni biçimler oluşturmuşlardır. Bu bağlamda iddia olunabilir ki, dünya üzerinde tamamen yeni bir din yoktur. Tüm dinler, diğer din ve inançlarla değişen oranlarda karışmış senkretik bir yapı arz eder.

Bu bağlamda tezde hedeflenen, heterodoksi, halk dini kavramlarını analitik araçlar olarak kullanarak insan varlığının ya da toplumsallığının en temel paradokslarından birisi olan bir soruya cevap aramaktır.

Bu temel sorunun içeriğini tarihsel, toplumsal ve fizyolojik koşullarla sınırlandırılan insanın özgürlük arayışı oluşturur. Bu temelde bu sorunun içeriğini oluşturan kavram tinsellik olarak da adlandırılabilir. Tinsellik, maddi anlamda sonlu, çeşitli dokuların ve organların birleşiminden oluşan ve fizyolojik olarak bir hayvandan farklı olmayan insanın, bu sınırlılığına ve geçiciliğe meydan okuması ya da isyanı olarak nitelendirilebilir.

Tinsellik, siyasal, toplumsal, tarihsel, fizyolojik vb. tüm belirleyicilerden kurtulma motivini ihtiva eder. Bu belirleyicilerden mutlak anlamda kurtulmak mümkün değildir; ancak bu güdü, insanın temel eğilimlerinden biridir. Kalıcılığı, değişmezliği, istikrarı ve ölümsüzlüğü arzulamak gibi (Bu anlamda tinselliği kozmik-mistik bilinç olarak da adlandırmak mümkündür).

Din de mitos ya da büyü gibi, tinselliğin en önemli kanallarından biridir. Din, tinselliğin toplumsal, tarihsel anlamda belirlenmiş, standartlaştırılmış ve düzenlenmiş halidir. Tin, kutsal olanın kural tanımaz tecellisi (hiyerofani) iken din, kutsal olanın prosedürlerle sınırlandırılmış biçimidir. Bu bağlamda din olmak bakımından Şamanizm ile Yahudilik arasında bir fark yoksa da, tinselliğin ifadelendirilmesi anlamında büyük fark vardır. Bu temelde yabancı dinlerle ahlaki dinler arasında bir farklılık olduğu da ortaya konulabilir. Bu farklılığın temelinde tinselliğin baskılanması yatar. Tinselliğin baskılanması, özellikle Ortadoğu merkezli dinler düşünüldüğünde, tarih bilincinin ortaya çıkmasıyla doğru orantılıdır. Tarih bilincinin ortaya çıkışı, toplumun tarih karşısında bir özne haline

gelmesini de gerektirir. Zira tarih, aslında bir tür bilinçtir. O, olaylara, şeylere bir türlü bakma, onları düzenleme biçimidir. Tarih, aslında bir kaostur ve ona düzen sağlayan tarihinin bilincidir (Lévi-Strauss, 2000: 300-301). Öyleyse toplumsal bilincin evrimi anlamında tarih bilincinin güçlenmesi, aslında uygarlık denen olguya karşılık gelir ve bunun tinsellik üzerindeki etkisi her zaman aşındırıcıdır. Tinin tarihsel olana tâbi hale gelmesi olgusunun karşılığını, tarihsel-ahlaki dinlerin ortaya çıkışı oluşturur. Bu dinleri diğer dinsel geleneklerden ayıran nitelik tam da burada ortaya çıkar. Söz konusu edilen dinler, yaratıcının görüşlerini, tezahürlerini sınırlar ve dünyadaki hatta evrendeki her türlü olay ve gelişmeyi sınırlandırılan bu kutsallıkla ilişkilendirirler. Bu manada tarihselleşen, yani belirli bir görüşün ve bu görüşün taşıyıcısı kesimlerin (ruhban, kilise vb.) tekelleştirdiği bir prosedüre tabi olan kutsal, mutlaklaşır, onun bu mutlaklaşmasının sonucu da her türlü zordan, baskıdan daha etkili bir şekilde birey vicdanına hitap etmesinde kendini gösterir. Çünkü artık Tanrı ya da tanrılar aşkındır, tarihte var olur, her şeyi görür, belirler ama kendileri görünmezler. Zira artık onların maddi dolayimleri yoktur. Ancak bütün bu kısıtlamalara rağmen kadim ve fundamental bir nitelik olarak tinsellik ortadan kaldırılamaz. Tanrıya ya da kutsal olana aracısız ulaşma isteği, ona dokunma isteği yani Tanrı ile birleşebilme, onu kurban edebilme, hatta öldürebilme (ahlaki dinlerin gelişmesinden önceki dönemde bu mümkündür) yerini aşkın bir Tanrı'ya ve onun yaptıklarına ve yapacaklarına (tarih) imana bırakmıştır. Hâlbuki insanın dinsel bilincini ahlaki dinler hâkimiyet kurmadan önce, paleolitik dönemden beri varlığını sürdüren kozmik bilinç ya da mistiklik oluşturmaktadır.

İnsan zihni, kesintiye, süreksizliğe kaldırmaz ve her zaman için dolayım yaratmak arzusundadır. Bu nedenle ahlaki dinlerin Tanrı (kutsal olan) ile insan (dünyevi olan) arasında yarattığı bu kesinti bir aşkınlık bunalımına neden olmaktadır. Bu dolayimsızlık bunalımı olarak da anlaşılabilir. Bu nedenle, insanlar, toplumlar veya kültürler bu krizi aşabilmek için türlü yollara başvurmuşlardır. Örneğin birçok dinsel gelenekte mesih, mehdi, veli, murabıt vb. aracı figürler ihdas edilir ve kültür dünyasında egemen hale gelirler.

Bu bağlamda, bu tez çalışmasının temel amacı aşkınlık ve tarihselleşme eğilimine giren dinselliğin yarattığı aşkınlık bunalımının İslam, Türk halk İslamı bünyesinde nasıl bertaraf edilmeye çalışıldığını açıklamaktır. Dinsel davranışın kavranışına ilişkin olarak yukarıda değinilen (dinin tarihsel ve kozmolojik boyutları arasındaki farklılık) görüşler arasında bir bağlantı olmakla birlikte din araştırmalarında genellikle bu iki yaklaşımın öncülleri ve iddiaları birbirine karıştırılır. Bu karıştırmanın temel nedeni sosyal bilimlerde bilinci merkez alan klasik yaklaşımdır. Bu yaklaşımı benimseyenler dinlerden bahsederlerken bu dine temel karakterini veren ana kaynakları göz önünde bulundururlar ve bu bağlamda çıkarımlar yaparlar. Bu yaklaşım, bu anlamda dini olguyu tarihsel boyutuna vurgu yaparak ele almış olur. Söz konusu

edilen din hangisi olursa olsun, biricik tarihsel bir tecrübeyin sonucu olarak özelleştirilir ve tarihsel bir söylem olarak din, dinsel fenomenin merkezi unsuru olarak ele alınır. Bu yaklaşımın dinsel olguya bakışını formel, yazılı dinsel yasa, metin ya da anlatılar oluşturur. Hâlbuki dinler, yukarıda da vurgulandığı gibi, kendi kaynaklarının ifade ettiklerinden bambaşka nitelikler tarafından şartlanmış, belirlenmişlerdir ve bu nedenle onları, birincil kaynaklar aracılığı ile ele almak olgunun yüzeysel boyutuna odaklanmak anlamına gelecektir. Söz konusu mahzurdan kaçınmanın imkânını ise bilimsel açıklama için görünür olanla iktifa etmeyen, onun altında onu belirleyen başka süreçler olduğunu iddia eden yapısal tutum sağlar. Bu bağlamda ikinci izlek için önemli olan, dinin metinler ve asıl kaynaklarda manifeste olan biçimi değil, bu kaynaklarda bulunan (kuvve halindeki) bilginin kitleler tarafından nasıl yorumlandığı, fiiliyata döküldüğüdür. Zira yapısal sosyolojik ve sosyal antropolojik yaklaşım, bilinç merkezli çözümlerinin ve tasvirlerin yüzeysel olduğunu ve asıl belirleyici olan düzeyin bilinci şekillendiren alt yapısal ya da bilinçdışı etkenler olduğunu iddia eder. Çalışmanın içindekiler bölümüne bakıldığında da özellikle metod ve epistemoloji adını taşıyan ikinci bölümde, sosyal bilimdeki yapısal yaklaşımlara odaklanıldığı görülecektir. Bu bölümde ayrıca din olgusunu ve dinsel davranışın niteliklerini anlamada daha elverişli olduğu düşünülen yapısal yaklaşımların üzerinde gelişme imkânı bulunduğu epistemolojiye de değinilmiştir. Bu çalışmada ayrıca dinin senkronik ve tarihsel boyutları birlikte ele alınacağı için bu bölümde, bu iki yaklaşım biçiminin üzerinde buluştukları epistemolojik temellere de değinilmiştir.

Din olgusunu özellikle de ahlaki dinler bağlamında sosyolojik olarak ele alabilmek, ortodoksi-heterodoksi kavram ikilisi veya tartışmasına eğilmeyi gerektirir. Yukarıda değinildiği gibi günümüz dünya dinlerini oluşturan iki bin yıllık süreçte meydana gelen yeni bir dinsel paradigma, kutsalın toplumsal grup ve kurumlarla ilişkilendirilerek kurumlaşma eğilimine girmesine neden olmuş, bunun sonucunda gayri şahsi, mitolojik olan kutsal, ahlaki ve dolayısıyla hukuksal ve dinsel kurumlar tarafından merkezileştirilme eğilimine girmiştir. Söz konusu gelişme dünyanın birçok farklı bölgesinde benzer gelişmeler biçiminde ortaya çıkmıştır. Karl Jaspers bu gelişmeyi özellikle de kültürler arası mübadele ve iletişimin bir sıçrama yaptığı milattan önce 600 ile milattan sonra 600 yılları arasına tarihler ve aksenel çağ (axial age, mihver çağı) olarak adlandırır (Jaspers'den aktaran Tucker, 1994: 454; Hodgson, 1963: 244).

Ona göre bu dönemde dünyanın dört kültüründe büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Jaspers bu gelişmeleri aşkınlaşma, ölümsüzlük ve kurtuluş arayışının ortaya çıkışı ile tanımlar. Bu dört büyük atılım Yahudilerde tektanrıcılığın, Yunan'da rasyonel felsefenin, Çin'de Taoizm ve Konfüçyanizmin, Hindistan'da Budizm ve Caynizmin ortaya çıkışı ile nitelenir (Green, 1995: 105).

Eksenel çağın ayırt edici niteliği kutsal olanın insan toplumlarının ulaştıkları karmaşıklık düzeyi ve kültürler arasındaki etkileşim sonucunda müşahhaslaşarak aşkınlaşma eğilimine girmesidir. Söz konusu aşamanın sonucu olarak kurumlaşan dinlerde meydana gelen ayrışma, ortodoksi-heterodoksi kavramları etrafında ele alınabilir. Bu nedenle Heterodoksi Kavramının Tanımı başlığını taşıyan üçüncü bölümde ortodoksi-heterodoksi kavramlarının mahiyetine ve temel niteliklerine değinilmiştir.

Yukarıda değinilen eksenel çağın Ortadoğu coğrafyasındaki karşılığını Yahudiliğin gelişimi oluşturur. Her ne kadar bu çalışmada konu İslam, halk İslamı olsa da, temel teorik çerçeveyi oluşturan heterodoksi kavramının anlaşılabilmesi için Hıristiyanlık ve İslamın Tanrı-insan ilişkilerinin temelini oluşturan İbrahimi paradigmanın kaynağı olarak Yahudilik merkezi bir temadır. Jaspers'in eksenel çağ kavramlaştırması ile nitelediği değişim her ne kadar sadece Yahudilikteki aşkınlaşmanın ortaya çıktığı M.Ö. 800 ile M.Ö. 200 yılları arasına tarihlendirilse de özellikle Hodgson'ın yaklaşımıyla, bu tarihin dışında, çok sonraları gelişen Hıristiyanlık ve ondan sonra gelişen İslam, bu çığırın sonuçları olarak ele alınabilirler. Zira ona göre Yahudiliğin eksenel çağda geçirdiği bu değişim diğer iki dinin temelini oluşturur (Green, 1995: 105).

Bu temelde çalışmanın bölümlerine yakından bakmak yararlı olacaktır. İlk bölüm olan Girişi takip eden Tektarıcı Paradigma, Ortodoksi ve Heterodoksi başlığı altındaki ikinci bölümde Yahudilik özelinde Hıristiyanlık ve İslamın da bir parçasını oluşturduğu İbrahimi paradigmanın tarihi gelişimine değinilmiştir. Zira dinsel inançların içkin-mitolojik bir düzeyden ahlaki düzeye geçişinin açık bir örneğini sunan Yahudiliğin tecrübesi, bu bağlamda önem arz etmektedir. Özellikle de Weber'in Antik Yahudilik ve genel olarak dinler tarihi üzerine yaptığı çığır açan çalışmalar, bu amacı gerçekleştirilebilmek için başvurulacak temel kaynaklar durumundadır. Bu sayede içkin dinsellikten kurumsal dinselliğe ve aşkın Tanrı düşüncesine geçişe ilişkin sosyal bilimsel bir değerlendirme yapılmış olmaktadır.

Yahudilikle birlikte gayri şahsi ve gayri ahlakî kutsallığın yerini müşahhas aşkın Tanrı'ya bırakması olgusu, kutsalla ilgili kadim dinsel sembolizmler aracılığı ile girilen maddi-içkin ilişkinin ortadan kalkması anlamında bir dolayım sorununa yol açmıştır. Bu dolayım sorununun söz konusu dinsel paradigmada doğurduğu sonuç, eski sembolik imkânların ve içkin dinselliğin bir devamı olarak halk dinselliğinin belirmesidir. Halk dinselliği, aşkın dinselliğin ortaya çıkışından önce de var olan ancak resmi dinsel söylem tarafından değersizleştirilen, bu nedenle de hurafe, safsata, büyücülük, cadılık vb. sıfatlarla yaftalanmaktadır. Hâlbuki aslolan halkın dinsel yaşamında görülen, senkretik karakterli evrensel nitelikler taşıyan halk dinselliğidir. Bu bağlamda Halk Dini başlıklı üçüncü bölüm bu konu üzerine odaklanmıştır.

Halk dinselliğinin muhtevasını yukarıda da değinildiği gibi senkretik, mitolojik nitelikler oluşturur. Halk dinselliğinin bu nitelikleri tüm dinsel yaşamları folklorik nitelik arz eden yabanıllarla birçok düzeyde benzerlikler gösterir. Ayrıca dinsel dolayım imkânları yaratma arayışında olan içkin halk dinselliğinin yabanıl dinselliği ile olan benzerliği bununla da sınırlı değildir. Büyüsel düşünce bağlamında halk dinselliğinde de yabanıl dinselikte de kurbansallık en önemli özelliklerdendir. Bu nedenle tezin Büyüsel Mitsel Düşünce Üzerine başlıklı bir sonraki bölümü üç alt başlıkta yukarıda değinilen temalara açıklık getirmeyi hedeflemektedir. Bu bölümün alt başlıklarında tüm bu teorik açıklamaların sonucu olarak Yahudilik ve Hıristiyanlığın ortaya çıkışını belirleyen tarihsel, toplumsal bağlama ve şartlara değinilmiş, bu dinlerin oluşumlarında mitolojinin ve dolayısıyla halk dinselliğinin payı tartışılmıştır.

İslam Tecrübesi ve Aşkınlık başlıklı beşinci bölümde İbrahimi paradigma kavramı bağlamında İslamiyetin Yahudilik ve Hıristiyanlıkla birleştiği ve ayrıldığı noktalara yapısal ve tarihsel açıdan değinilmiş, İslamdaki dolayım sorununa bir cevap, çözüm biçimi olarak tasavvufun gelişimi irdelenmiştir.

İslamın dolayım sorununun bir çözüm biçimi olarak ihdas edilen tasavvufa, tasavvufun gelişimi ve kaynaklarına ilişkin sorgulamaların yapılacağı bu bölümü, Türklerin tasavvuf kanalıyla kendi toplumsal durumlarına uygun mistik bir anlayış aracılığı ile İslamla tanışmalarının tartışıldığı Türk Halk İslamı başlıklı bölüm izleyecektir. Bu bölümde ayrıca Türk kökenli halkların içinde buldukları mitolojik-mistik dinselikle tasavvufun mistik-mitolojik boyutu arasındaki uygunluk tartışılacaktır. Yine burada, bu mistikliği halk katındaki mitoloji ile mezceden derviş tarikatlarına, bu tarikatlar aracılığı ile İslamlaşan kitlelerin Orta Asya'da karşılaştıkları diğer dinlerin etkileriyle birlikte değinilmiş ve mitolojik bir İslam anlayışının temel argümanları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Son bölümde İslam ile mitolojik, içkin dinselğin iç içe geçtiği Türk Halk İslamının en önemli göstergelerinden biri olan velâyet anlayışı ele alınmış, velâyet anlayışının ve evliya kültürünün halk dininin en önemli fonksiyonu olan dolayım faaliyetiyle ilişkin en önemli pratik olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde özellikle kırsal alanda daha yoğun olmakla birlikte, tüm Anadolu'da gözlenen türbe, yatır, mezar vb. ziyaret yerleri etrafında cereyan eden bir takım pratikler ve bu pratiklerin inanç temellerine değinilmiş, bu pratiklerin altında belirleyici olan halk inançları ve bu inançların dinsel kaynakları irdelenmiştir. Alanda yapılan gözlemlerden yola çıkılarak burada bir sonuç bağlamında belirtmek gerekir ki halkın dinsel yaşamı ya da tinsellik için tarihsel ya da ahlaksal olanın hiçbir anlamı ve belirleyiciliği yoktur. Özellikle Türk Halk İslamı özelinde yapılan tespit ve gözlemler göstermiştir ki böylesi bir mantalitede – imgelemde dolayım konumuna tekabül eden veli, murabıt, şeyh vb.'nin mezarı, yatır, türbesi, hatta doğal oluşumlar vb. hiçbir sorgulamaya

gerek duyulmaksızın kutsanmaktadır. Anadolu'da, görülen rüya üzerine inşa edilen yatırların sorgulanmadan kabullenildiğine ilişkin şahitlikler nadir olaylar değildir. Örneğin tarihsel kişilikler oldukları konusunda hiçbir şüphe olmayan müzisyen İtri'nin türbesi halk imgeleminde Hıdır dede, yaşamı boyunca bidat olarak adlandırdığı bir takım halk dinsel geleneklere savaş açmış bulunan İmam Birgivi de Birgi Dede oluverir. Alanda yapılan gözlem ve tespitler göstermiştir ki, ne kadar saçma olursa olsun, yapılanların yarar getirmeyeceğini bilirse dahi, bu tür etkinlikler kolektif bir boyutta bireysel tutum ve değerlendirmeleri aşan bir kalıba oturur ve katılanı kuşatır. İşte bu kuşatma hali, dinin tinsel ya da bilinçdışı boyutuna karşılık gelir. Öyle ki, bu kolektiflik resmi dinsel söylem üzerinde de belirli bir baskı yaratır, yapılan gözlemler bazı tarihsel önemi olan yatırların resmi dinsel söylem tarafından da onaylanır hale geldiğini göstermektedir.

Literatürde ve alanda yapılan tespitler göstermiştir ki halk dinselliğinin önemli boyutunu oluşturan inanç ve pratikler genellikle maddi istekler ve ihtiyaçlar etrafında şekillenmektedir. Başlangıçta bu tezin esas amacı olarak ortaya konan ve gerçekleştirilmeye çalışılan, insanın özgürlük arayışının bir görünümü olarak tinsellik ve dolayım arayışının bir görünümü olarak halk dinselliğinin böylesi maddi bir temele oturması şüpheliyle karşılanabilir. Tinsellik ve maddiyat ne derece örtüşebilir? Unutulmamalıdır ki dinin halk söylemi her zaman için maddi unsurlara eğilim gösterir. Örneğin simya düşüncesi temelde değersiz madenlerden altın yapma amacını güden bir öğreti olarak tanımlansa da, onun temelini aslında bilinçdışı mistik – tinsel bir aydınlanma, arınma ve mükemmelleşme iştiağı, arayışı oluşturur. Bu bağlamda halk için Tanrıya giden yollar her zaman ruhani olmak zorunda değildir. Bu yollar bazen tam tersine çok basit, maddi ve çocukça olabilir.

Kaynaklar

- LEUBA, James H., "The Varieties, Classification, and Origin of Magic", *American Anthropologist*, New Series, Vol. 14, No. 2., American Anthropological Association, 1912, pp. 350-367.
- LÉVI-STRAUSS, Claude, *Yaban Düşünce*, Çev. Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- TUCKER, Carlton H., "From the Axial Age to the New Age: Religion as a Dynamic of World History", *The History Teacher*, Vol. 27, No. 4, Society for History Education, 1994, pp. 449-464.
- HODGSON, Marshall G. S., "The Interrelations of Societies in History", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 5, No. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1963, pp. 227-250.
- GREEN, William A., "Periodizing World History", *History and Theory*, Vol. 34, No. 2, Theme Issue 34: World Historians and Their Critics, Blackwell Publishing for Wesleyan University, 1995, pp. 99-111.